Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ARAB TILIDAGI KISHI XARAKTERINI IFODALOVCHI PAREMIYALARNING SEMANTIK TADQIQI

Sirojiddinova Soliha Sodiqjon qizi
Oriental universiteti, magistrant
https://doi.org/10.5281/zenodo.22787388

Annotatsiya. Mazkur maqolada arab lisoniy madaniyatida inson ichki va tashqi xulq-atvorini, uning ruhiy dunyosini aks ettiruvchi paremiologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida kishining ijobiy va salbiy xarakter-xususiyatlarini ifoda etuvchi maqol hamda frazeologizmlarda ma'no ko'chishining metafora, metonimiya va antiteza kabi turlari aniqlangan bo'lib, ularning lingvomadaniy qatlamlari ochib berilgan.
Kalit so'zlar: paremiya, semantika, xarakter, metafora, antiteza, lingvokulturologiya, xalq og'zaki ijodi, frazeologizm.

SEMANTIC ANALYSIS OF PAREMIAS REFLECTING HUMAN CHARACTER IN THE ARABIC LANGUAGE

Abstract. This article examines the lexical-semantic features of paremiological units that reflect the internal and external human behavior, as well as the spiritual world in Arabic linguistic culture. In the course of the study, types of semantic transference such as metaphor, metonymy, and antithesis in proverbs and phraseological units expressing positive and negative character traits of a person were identified, and their linguocultural layers were revealed.
Keywords: paremia, semantics, character, metaphor, antithesis, linguoculturology, folklore, phraseologism.

KIRISH (INTRODUCTION)

Jahon tilshunosligining bugungi taraqqiyoti bosqichida tillarning lug'at boyligini nafaqat grammatik jihatdan, balki ularni yaratgan xalqning madaniyati, mentaliteti va lisoniy dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqlikda o'rganish (lingvokulturologik yondashuv) ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Har bir millatning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribalari, ijtimoiy-falsafiy xulosalari hamda ma'naviy qadriyatlari uning paremiologik qatlamida – maqol, matal, aforizm va turg'un iboralarida o'zining mukammal in'ikosini topadi. Paremiyalar millat tafakkurining ko'zgusi bo'lib, ularni tadqiq etish lisoniy tizim ortida turgan lisoniy shaxs dunyoqarashini anglash imkonini beradi. Arab tili o'zining qadimiy mifologik, adabiy va diniy ildizlari sababli dunyodagi eng boy paremiologik fondga ega tillardan biri sanaladi. Arab paremiyalarini to'plash va o'rganish tarixi islomgacha bo'lgan johiliya davriga borib taqalsa-da, ularning zamonaviy tilshunoslik prinsiplari asosida, aynan inson xarakteri hamda antropotsentrik paradigma doirasida leksik-semantik tahlilga tortilishi hanuz dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston va arab dunyosi o'rtasidagi madaniy, ilmiy va diplomatik aloqalar misilsiz darajada rivojlanayotgan bugungi davrda arab xalq og'zaki ijodining ushbu nodir namunalarini tadqiq etish, muloqot jarayonida madaniyatlararo tushunishni ta'minlashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI (LITERATURE REVIEW)

Arab paremiyalarining to'planishi va lug'at shakliga keltirilishi islom ilmlari taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Klassik arab tilshunosligida paremiya tushunchasi asosan "masal" (ko'plikda "amsal") termini ostida balog'at ilmi (ritorika) va leksikografiya (lug'atshunoslik) doirasida o'rganilgan. Bu borada Mahmud Zamaxshariyning "Asosu-l-balog'a" va arab maqollariga bag'ishlangan "Al-

Mustaqso fi amsali-l-arab” asarlari iboralarning haqiqiy va majoziy ma’nolarini ochib berishda poydevor vazifasini bajargan. Shuningdek, Abul Fazl Maydoniyning besh mingga yaqin birlikni jamlagan “Majma’u-l-amsol” asari arab xalq donishmandligining eng mukammal ensiklopedik manbasi hisoblanadi. XX asrga kelib, g‘arb va rus sharqshunosligida (I.Krachkovskiy, V.Ushakov, V.Gordilevskiy, G.Permyakov) arab paremiyalarini dialektologik va qiyosiy-mantiqiy klishe nazariyalari asosida tadqiq etish boshlandi. O‘zbek arabshunosligida esa A.Qahhorov, Sh.Shomusarov, R.Xodjayeva, U.Tadjiyeva va Sh.Abdullayeva kabi olimlar arab maqollarini folkloristik, tarixiy-tipologik va semantik jihatdan tadqiq etganlar. Biroq, bevosita inson xarakterini ifodalovchi paremiyalarning semantik ko‘chish mexanizmlari tizimli ravishda yaxlit tadqiqot obyekti sifatida maxsus o‘rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODOLOGY)

Mazkur maqolada kishi xarakterini ifodalovchi arab paremiyalari semantik jihatdan tasniflandi va tahlil etildi. Tadqiqot jarayonida leksik birliklarning ma’no qatlamlarini aniqlash maqsadida tavsifiy, tasnifiy va tarkibiy (komponent) tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, iboralardagi milliy-madaniy bo‘yoqdorlikni ochishda lisoniy va madaniy uyg‘unlik prinsiplariga tayanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Arab paremiologik fondida inson xarakterini ifodalovchi birliklar o‘zining semantik ko‘lami bo‘yicha juda keng qamrovlidir. Biz tadqiqot davomida ularni shartli ravishda ikki yirik guruhga ajratdik:

1. Kishining ijobiy fazilatlarini (odob-axloq, saxovat, sabr, kamtarlik, sadoqat) ifodalovchi paremiyalar.
2. Kishining salbiy illatlarini (ochko‘zlik, kibr, hasad, yolg‘onchilik, qo‘rqoqlik) aks ettiruvchi paremiyalar.

Insonning ijobiy fazilatlarini ta’riflashda arab lisoniy tafakkuri ko‘proq metaforik va ramziy obrazlarga murojaat qiladi. Masalan, saxiylik, qanoat va bag‘rikenglik kabi xususiyatlar arab xalqining hayot tarzi bilan bog‘liq ravishda “oltin”, “yomg‘ir”, “dengiz”, “kema” yoki “parda” metaforalari orqali beriladi:

«الكرم ستارة العيوب» (Saxiylik – nuqsonlarni yopuvchi pardadir) iborasida metafora vositasida insonning saxovatpeshaligi uning boshqa barcha shaxsiy kamchiliklarini qoplab ketuvchi parda sifatida tasvirlanadi.

«قلبه ذهب» (Qalbi oltindir) frazeologizmi insonning nihoyatda pok, beg‘araz va mehribon ekanini oltin metallining tozaligi va qadrliligi orqali ifodalaydi.

«يده بيضاء» (Qo‘li oppoq) iborasi esa insonning saxiyligi va beg‘araz yordam ko‘rsatish xislatini oq rang simvoli orqali ko‘rsatuvchi yorqin metaforik ko‘chishdir.
Arab xalqi nutq madaniyatida sukut saqlash va tilni tiyish eng oliy fazilatlardan biri sanaladi.

«إذا كان الحكى من الفضة، السكوت من الذهب» (Gapirish kumush bo‘lsa, sukut oltindir) maqolida antiteza (qarama-qarshilik) va metafora parallel kelib, foydasiz so‘zlamaslikning ijtimoiy qadri qimmatbaho metallar nisbati orqali vizuallashgan.
Kishining salbiy xarakterini ochib berishda esa arab paremiyalari asosan vaxshiy hayvonlar, zararli o‘simliklar va vayronkor elementlar (qilich, bo‘ri, it, tikon, ilon, olov) obrazlaridan unumli foydalanadi:

«لسانه كالسيف» (Uning tili qilich kabidir) turg‘un birikmasida tashbeh (o‘xshatish) orqali insonning qo‘pol, dilozor va keskin gapirish xarakteri qilichning jismoniy zarar yetkazish xususiyatiga tenglashtiriladi.

«ورم أنفه» (Burni shishib ketdi / Burni ko‘tarildi) iborasi insonning kibr va mag‘rurlikka berilganini anglatuvchi metaforik ko‘chish bo‘lib, jismoniy o‘zgarish shaxsning psixologik kamchiligiga ko‘chirilgan.

«من صار نعجة أكله الذّئب» (Kim qo‘yga aylanar ekan, uni bo‘ri yeb qo‘yadi) maqolida esa insonning haddan tashqari zaifligi, irodasizligi va itoatkorligi “qo‘y” obrazi bilan, jamiyatdagi tajovuzkor va makkor shaxslar esa “bo‘ri” metaforasi orqali mukammal semantik tahlilga tortilgan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, arab paremiyalari tarkibida metonimiya va sabab-oqibat munosabatlari ham salbiy xarakterni bo‘rttirib ko‘rsatishga xizmat qiladi. Xususan, «من أطاع غضبه أضاع أدبه» (Kimki g‘azabiga bo‘ysunsa, odobini yo‘qotadi) yoki «من كثر كلامه كثر خطأه» (Kimning so‘zi ko‘paysa, xatosi ko‘payadi) kabi birliklarda insonning emotsional muvozanatni yo‘qotishi va sergapligi uning ijtimoiy tarbiyasiga qay darajada putur yetkazishi mantiqiy ketma-ketlikda isbotlangan.

XULOSA (CONCLUSION)

Arab tilida kishi xarakterini ifodalovchi paremiyalarning leksik-semantik jihatdan o‘rganilishi quyidagi fundamental ilmiy xulosalarga kelish imkonini berdi:
1. Arab paremiyalari shunchaki til birligi bo‘lmay, sharq xalqlarining asriy ijtimoiy-psixologik kuzatuvlari va axloqiy mezonlarini o‘zida jamlagan mukammal lisoniy-madaniy tizimdir.
2. Ijobiy xarakterlarni ifodalashda poklik va barqarorlik timsollari (oltin, daryo, yomg‘ir) asosiy ko‘chma zamin vazifasini bajarsa, salbiy illatlarni fosh etishda destruktiv va xavfli ramzlar (bo‘ri, ilon, qilich, tikan) yetakchilik qiladi.
3. Paremiyalarning semantik asosi hisoblangan metafora, antiteza va metonimiya kabi ko‘chish turlari nutqning ekspressivligi va ta’sirchanligini oshirish bilan birga, lingvistik tejamkorlikni – ya’ni hayotiy katta falsafani qisqa, lo'nda va obrazli jumlaga sig‘dirishni ta’minlagan.
Siyosiy va madaniy aloqalar jadal tus olgan bugungi kunda ushbu paremiyalarning semantik tabiatini teran anglash arab tilini o‘rganuvchilar va tarjimonlar uchun lisoniy to‘siqlarni bartaraf etishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Republicasi Prezidentining 2020-yil 16-apreldagi “Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4680-sonli Qarori.
2. Abu al-Fazl al-Maydaniy. Majma’ al-Amsal. – Beyrut: Dar al-Ma'rifa, 1873. – 1100 s.
3. Az-Zamaxshariy. Al-Mustaqso fi amsal al-arab. – Beyrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1987.
4. Permyakov G.L. Ot pogovorki do skazki (Zametki po obshey teorii klishe). – M.: Nauka, 1970. – 150 s.
5. Shomusarov Sh. Arab va o‘zbek folklori tarixiy-qiyosiy tahlili. – Toshkent: Fan, 2002. – 302 b.
6. Abdullayeva Sh.B. Arab paremiologiyasini semantik jihatdan o‘rganishning dolzarbligi // “Ilm-fan va innovatsiya” ilmiy-amaliy konferensiyasi. No.14, 2025. – B. 53-55.